

In deze rubriek worden zowel methodologieboeken als onderzoeksrapportages besproken, bij voorkeur van Nederlandstalige auteurs. Auteurs krijgen de gelegenheid om op de recensie te reageren. Op www.kwalon.nl worden regelmatig boeken ter recensie aangeboden. Wie een boek wil bespreken (al dan niet uit dat aanbod) kan zich richten tot redacteur Friso Coumou: friso@coumou.eu.

Grenzen aan de rijkdom van ervaringen

Eric Ettema, Berna van Baarsen

Maso, I., G. Andringa en H. Heusèr. *De rijkdom van ervaringen. Theorie en praktijk van empirisch fenomenologisch onderzoek*. Den Haag: LEMMA, 2004, 115 p., ISBN 90-5931-327-5, € 14,50.

Dit boek is bedoeld voor studenten en onderzoekers die zich bezighouden met empirisch-fenomenologisch onderzoek. De empirisch-fenomenologische methode zoals Ilja Maso deze uitwerkt, richt zich specifiek op het zo diep mogelijk doordringen in onze eigen ervaringen en die van anderen. Zowel de opzet van het boek als de titel suggereert dat de onderzoeker concrete handvatten aangereikt krijgt om empirisch-fenomenologisch onderzoek te verrichten. Of dit terecht is, evalueren we aan de hand van de hoofdstukindeling en de begrippen uit de ondertitel: theorie en praktijk van empirisch-fenomenologisch onderzoek.

Opzet van het boek

Per hoofdstuk wordt aan de hand van een concrete ervaring een inleiding gegeven in de belangrijkste stappen van de empirisch-fenomenologische methode. In het eerste hoofdstuk worden de grondbeginselen van de fenomenologie en hermeneutiek verhelderd aan de hand van een belangrijke maar verder willekeurig te onderzoeken en vervolgens te verdiepen ervaring. In het tweede hoofdstuk wordt aangegeven hoe we een eenmaal verdiepte ervaring kunnen omvormen tot de essentiële structuur van die ervaring. Er wordt ingegaan op wat een ervaring belangrijk maakt, hoe we een belangrijke ervaring herkennen, hoe we soortgelijke ervaringen vinden, hoe we tot de essentie van deze ervaringen komen en hoe het resultaat vergeleken kan worden met inzichten uit de literatuur. In het derde hoofdstuk staat de invloed van de onderzoeksmethode op de onderzoeker centraal. De aard van een belangrijke ervaring en de herinneringen daaraan worden daarbij in een existentialistisch kader geplaatst.

Theorie van empirisch-fenomenologisch onderzoek

Het geschetste theoretische kader van de onderzoeksmethode stoelt op verschillende filosofen uit de fenomenologische en hermeneutische traditie. Er wordt dan ook regelmatig verwezen naar Husserl, Heidegger, Gadamer, Ricoeur en Merleau-Ponty. Het resultaat is een soort 'grootste gemene deler' van de fenomenologie die de basis vormt van de

empirisch-fenomenologische onderzoeksmethode. Voor een wetenschappelijke waardering van de onderzoeksoutput heeft deze constructie twee nadelen. Ten eerste blijven verschillen tussen de diverse representanten binnen de fenomenologie, en daarmee de problematiek van talige verwerking van ervaring, onbenoemd. Representanten verschillen bijvoorbeeld in hun visie op de mogelijkheid om je als onderzoeker van je vooroordelen te ontdoen. Deze verschillen laten de complexiteit zien van hoe mensen tot begrip van een ervaring komen. Door hieraan gerelateerde begrippen als voorverstaan, horizonversmelting en hermeneutische cirkel beperkt uit te werken, krijgt de onthullende én verhullende werking van taal onvoldoende aandacht. De vraag wat bij een wetenschappelijke objectivering van een ervaring verloren gaat, en dus de vraag naar wetenschappelijke verantwoording van de methode, blijft daarmee te veel buiten beschouwing. Ten tweede blijft de rijkdom van de ervaring beperkt doordat het bereik van de empirisch-fenomenologische methode onvoldoende kritisch wordt belicht. Zo wordt de ervaring zowel als middel ingezet om tot zelfreflectie of zelfonderzoek te komen als tot het bepalen van wezenskenmerken. Dit laatste stelt echter striktere eisen aan de betrouwbaarheid van de onderzoeksdata. Nog fundamenteler ligt de vraag waarom alleen de inhoud van de ervaring geproblematiseerd wordt en niet de aard van de ervaring zelf. Ook Husserl stelt dat voor het vinden van wezenskenmerken niet alleen empirische bewustzijnsanalyses vereist zijn, maar ook analyses van het bewustzijn zelf. Er zit namelijk een verschil tussen waarnemen en herinneren, tussen ervaren en interpreteren. Wil men recht doen aan de ervaring, dan moeten essenties niet alleen iets zeggen over de inhoud van een ervaring maar ook over de aard van de ervaring zelf. De 'grootste gemene deler van de fenomenologie' leidt zo wel tot een heldere onderzoeksstructuur, maar de wetenschappelijkheid en de reikwijdte van de empirisch-fenomenologische methode krijgen onvoldoende aandacht.

Praktijk van empirische-fenomenologisch onderzoek

Aan de hand van nauwkeurig uitgeschreven ervaringen en kritische evaluaties over de manier waar op de ervaring verdiept wordt, krijgt de onderzoeker goede handvatten aangereikt voor het doen van empirisch-fenomenologisch onderzoek. Toch blijft het geheel van 'theorie en praktijk' te algemeen om daadwerkelijk aan de slag te gaan. Dit hangt samen met de gekozen opbouw van het boek. Ten eerste richt het boek zich zowel op onderzoek als op zelfverandering waardoor de aandacht is verdeeld tussen enerzijds de theoretische en anderzijds de therapeutische relevantie van het boek. Een keuze tussen beide was te prefereren geweest. Ten tweede maakt het boek geen onderscheid tussen de wetenschappelijk onderzoeker die de ervaringen van anderen onderzoekt zonder daarbij doelgericht aan zelfonderzoek te doen, en de respondent-onderzoeker die middels anderen zijn of haar eigen ervaring verdiept. Daardoor blijft onduidelijk wat de wetenschappelijke criteria voor de wetenschappelijk onderzoeker zijn. Ten derde wordt niet stilgestaan bij de ethische problematiek van de methode, die overigens sterke overeenkomsten vertoont met methodieken in de psychotherapie. Het tot aan het onbewuste doordringen van een negatieve ervaring vraagt in sommige gevallen om therapeutische en gesprekstechnische vaardigheden, begeleiding en nazorg. Een inventarisatie van problemen en

oplossingen van situaties waar je als wetenschappelijk onderzoeker in de praktijk tegen aanloopt, valt met deze drie punten helaas buiten het bestek van dit boek.

Besluit

Het boek schetst nauwkeurig hoe persoonlijke ervaringen met behulp van de empirische-fenomenologische methode in kaart gebracht kunnen worden. In vele pagina's worden drie concrete ervaringen steeds verder ontrafeld. De kracht van het boek ligt dan ook in de enorme gedetailleerdheid waarmee een ervaring uitgeschreven en verdiept wordt. Het belang van deze methode binnen het ervaringsonderzoek wordt gelegitimeerd doordat het zich onderscheidt van zowel een narratieve benadering als van het afnemen van (diepte-)interviews. In narraties blijft de ervaring 'gevangen' in de structuur en vormvereisten van een verhaal. In interviews blijft de 'volledige rijkdom van ervaringen' beperkt door de (semi-)gestructureerde manier van bevragen. De empirisch-fenomenologische methode graaft tot aan de grens van het onbewuste waardoor maximaal recht wordt gedaan aan de ervaring. In al deze punten is het boek een aanwinst en een goede ingang voor wie empirisch-fenomenologisch aan de slag wil. De ondertitel 'Theorie en praktijk van empirisch-fenomenologisch onderzoek' belooft echter te veel. Hopelijk ligt een systematisch, uitputtend en overzichtelijk handboek, waarin ook de wetenschappelijkheid, de reikwijdte en de ethische implicaties van de methode kritisch behandeld worden, nog in het verschiet.

Repliek van Ilja Maso

Ilja Maso

Beste Eric Ettema en Berna van Baarsen,

Bedankt voor jullie weergave en kritiek op *De rijkdom van ervaringen*. Ik vind het altijd weer geweldig dat er mensen te vinden zijn die zich de moeite willen getroosten zich zodanig in een boek te verdiepen dat ze anderen informatie kunnen geven over de inhoud en het nut daarvan. Jullie doen dat en goed. Uiteraard betekent dit niet dat ik even gelukkig ben met jullie kritiek zoals hieronder zal blijken.

Ik begin met jullie opmerkingen over de theorie van empirisch-fenomenologisch onderzoek. Jullie hebben gelijk dat 'verschillen tussen de diverse representanten binnen de fenomenologie onbenoemd [blijven], en daarmee de problematiek van talige verwerking van ervaring'. Met jullie conclusie dat daarmee de vraag naar wetenschappelijke verantwoording van de methode te veel buiten beschouwing blijft, heb ik echter moeite. In het boek is geprobeerd een verantwoording te geven van de belangrijkste elementen van de empirisch-fenomenologische methode, namelijk van de wijze waarop de rijkdom van een ervaring en de essentiële structuur, de wezenskenmerken, daarvan kan worden ontdekt. Daarmee wordt voldaan aan wat je van zo'n boek mag eisen. Dat er daarnaast nog